

УДК 1(091)

М. І. Паласюк,

кандидат філософських наук, доцент

(Тернопільський державний технічний університет імені І. Пулюя)

ІДЕЇ СТОЇКІВ У ПЕРЕКЛАДАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Статтю присвячено дослідженню ідей стоїчної філософії у перекладах Г. Сковороди. Проаналізовано осмислення українським мислителем етичних теорій Цицерона, Плутарха і Сидронія Гозія. Висвітлено зв'язок поняття "істинної людини" у вченні Сковороди зі стоїчним ідеалом людини-мудреця та вчення про "сродну" працю зі стоїчним розумінням щастя людини. Виявлено, що Г. Сковорода не тільки поглибив і розширив розуміння щастя людини у морально-етичних вченнях своїх попередників, а й вказав шляхи до його досягнення в земному житті, пересадивши на український ґрунт ідеї стоїчної філософії.

Григорій Сковорода продовжив традицію українських мислителів, світогляд яких сформувався під впливом ідей стоїцизму. Дослідження духовної спадщини Г. Сковороди свідчить про те, що при розв'язанні багатьох проблем він опирався на релігійно-філософську систему принципів, яка була вироблена філософами-стоїками. Це стосується, насамперед, проблеми Бога і світу, у розв'язанні якої в Сковороди виразно проявляються містико-пантеїстичні тенденції.

Філософське вчення Григорія Сковороди, його ідейний зміст були об'єктом і предметом вивчення вчених різних країн. Теоретичні засади його вчення вивчали Д. Багалій, Ю. Барабаш, В. Барка, В. Горський, Г. Данилевський, В. Ерн, П. Житецький, І. Іваньо, М. Кашуба, О. Мишанич, М. Рогович, І. Табачников, Л. Ушкалов, П. Яременко та інші дослідники.

З'ясовано лінії, що пов'язують українського мислителя з античною філософією. З античних авторів український мислитель найчастіше звертається до Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Цицерона, Плутарха, філософів-стоїків. Недослідженість багатьох аспектів, пов'язаних із впливом ідей античної філософії, зокрема стоїчної, на філософське вчення Григорія Сковороди, зумовила необхідність їх розгляду у даній статті. Поза увагою дослідників залишилось вивчення ідей стоїчної філософії у перекладах українського мислителя, що і стало **метою цієї статті**.

Використання Сковородою філософської спадщини було різнобічним і творчим. У античних авторів він брав лише те, що давало йому можливість краще обґрунтувати окремі положення своєї філософської системи. Деякі твори Цицерона і Плутарха філософ навіть переклав. Ці переклади точно передають вчення авторів, але, за словами самого Сковороди, дещо перероблені відповідно до його вчення та духовних традицій того часу. Переклади Сковороди цінні ще й тим, що дають можливість судити, як мислитель сприймав вчення античних філософів через призму своїх культурних установок і визначити, з якими твердженнями античних авторів він погоджувався. Про це можна судити із його заміток, в яких він висловлює незгоду з окремими думками вказаних авторів.

Відомо, що значний вплив на творчість Сковороди мала філософія стоїків. Свідченням того, що стоїчне вчення було одним із джерел розуміння істинної людини у Григорія Сковороди, є переклад мандрівним філософом "Плутархової книжечки про спокій душі". Достеменно відомо, що в Плутарха є немало ідей, співзвучних з ідеями стоїків. Перекладач витлумачив їх відповідно до своїх поглядів. Проте головне, що Сковорода знаходить у Плутарха, – це ідея відповідності людини природним нахилам, визначеним у ній самим Богом [1: 83].

У листі-присвяті автор висловлює чимало думок, "дышущих врачеваніем и успокоеніем сердцу" [2: 2: 203], які зустрічаються у стоїків. Що ж саме, на думку автора, може принести людині спокій та душевний мир? На це питання Плутарх відповідає так: "...ни алмазныя пряжки от подагры, ни драгоценный перстень от хирагры, ни монарший венец возмозет избавити от обморока. Како бо довльет или богатстао, или слава челоувеческая, или скипетр податъ сердцу безстрастіе и великодушіе, аще не будет в нем духа премудрости и дух крѣпости, равно утверждающій сердце во всяком состояніи, дабы и гордость житейская не соблазнила и нищета челоувѣка не привела во отчаяніе? Что ли же есть сей дух разума и дух крѣпости, аще не царствіе Божіе...?" [2: 2: 203].

Отже, спокій, душевний мир і щастя може мати лише та людина, яка підкорюється "духу разума", що є те ж саме, що "царствіе Божіе". Така людина-мудрець заздалегідь формує у собі чесноти, "могущія спасти его от обуреваній", робить тільки те, що "разуму есть согласно" [2: 2: 206]. Вона має здорову і мирну душу, яка "хвалится и благодарит Богу за состояніе своея жизни" та світле як весна й чисте серце, "утвержденное духом премудрости" [2: 214].

Від того, яке в людині серце, вважає автор, залежить те, яким буде її життя: "Сапог ногъ, а сердцу жизнь сообразується" [2: 2: 206]. Розтлінне серце є джерелом всяких прикрощів для людини, тому Плутарх закликає свого адресата очищати джерело серця, це – шлях до доброчесності та добросердності. Добросердна людина "все равнодушно пріемлет, без огорченія и кротчайше со всѣми обходится" [2: 2: 208], повертає душу до того, що звеселяє.

На думку Плутарха, життя людини можна порівняти із симфонією. Як музикант із високих та низьких звуків складає чудову мелодію, так мудрець із вдаливих і невдалив моментів тче матерію свого життя, прикрашає гіркі відрізки, щоб красиво й достойно укласти своє життя. Як день Господній складається з пітьми та світла, так само Божя премудрість визначила для кожної людини "своє добро і зло, и каждому дано своё" [2: 2: 211]. Разом зі стоїками Плутарх закликає: "Всяк жребием своим да будет доволен! Царь – владычеством, богослов – зрьніем воскресения, мудрец – обрътением истины, благочестивый – житієм добродьтельным, богатый – богатством" [2: 2: 211]. Від долі не втечеш, не відгородишся стінами, лише мудрість допомагає вистояти під її ударами. Це – в нашій силі, і це єдині двері, що ведуть "во храм спокойнаго сердца" [2: 2: 214].

Не треба боятися долі. Вона може відняти в людини лише те, що пусте, а над істинним добром влади не має. Воно – завжди з людиною, це – серце її, дух її та розум. Отже, треба пізнати себе, відкрити в собі те "истинное добро, которое ни тля не тлит, ни тать не подкапывает" [2: 2: 213]. Розум допомагає людині боротися з долею, як бореться корабельний кормчий з розбурханими хвилями, над якими він не владний. Коли ж корабель загрожують пробіти, тоді дух мудрого вискакує на берег. На думку автора, лише "безумный трепещет смерти и посему боится от тля разрышится" [2: 2: 213]. Мудреця смерть не лякає, фортуна може відняти в нього тільки тіло, а дух благочестя, дух розуму завжди з ним.

Два вічноплинні джерела течуть в людському серці. Якщо живе джерело в ньому поховане і засмічене, то друге починає бити гіркими струменями мертвої води. Ці "води" стають причиною різних пристрастей і афектів, "творящая жизнь нашу не равнотекущую, но замьшательства исполненную" [2: 2: 212]. Лише мудрецеві під силу "дабы из пути не совратиться в излишню крайность и не захват в безмърность, вредную и самим добродьтелям" [2: 2: 212].

Втіху і душевний спокій мудрецеві приносить байдужість до багатства й почестей, він не боїться їх втратити і не прагне здобути, бо знає, що істинне добро в нього всередині. Взнявши за наставника розум, він скаже: "Боже мой, даруеш ли что мне? Благодарю. Отнимаеш ли? Не рыдаю" [2: 2: 212].

Переклад Сковородою "Плутархової книжечки про спокій душі" свідчить про те, що український мислитель, прагнучи навчити людину не ставити свого щастя в залежність від зовнішніх обставин, навіть твори для перекладів обирав такі, які містять індивідуалістські ідеї, до яких він так тяжів. У Плутарха читаємо, що справжнє багатство полягає не в зовнішніх речах, а в душі людини, і ніхто не в змозі відібрати у неї це багатство, навіть сама доля. Роздумуючи над тим, що приносить людині щастя, він погоджується із Менандром, герой однієї з комедій якого робить висновок, що щастя людини не залежить ні від знатного походження, ні від багатства, високої посади чи інших земних благ, воно – в самій людині, в її моральній чистоті, в здатності загнзудати свої пристрасті, вгамувати примхи, не розтрачуючи сили на "згубні крайнощі". Пошуки щастя через зміну способу життя Плутарх порівнює із пересадкою людини, хворої на морську хворобу, з корабля у човен. Стан хворого від цього не покращується. Причина – глибше, в самій хворобі і, подолавши її, людина почуває себе добре всюди. Людей пустих, які прагнуть почестей, Плутарх порівнює з пустим пшеничним колосом, який, на відміну від колоска, наповненого зерном, підіймається вверх. Сковорода цитує це місце так: "...кто наипорожнѣйшій і позбавлений серйозности, той і найлегше пнеться до почестей, нахабний, його обличчя і хода сповнені пихи і презирства, які не визнають нікого" [2: 2: 300].

Одним із небагаточисленних перекладів творів невітчизняних мислителів є переклад Сковородою оди поета-єзуїта XVI ст. Сидронія Гозія. Основна думка цього твору полягає в тому, що усамітнення – це велике благо, але саме по собі воно може забезпечити людині блаженний спокій і душевний мир. "Сего сокровища не ищи внѣ себе. Уединение – внутрь тебе, покой в сердце твоём..." [2: 2: 175]. Справжній і блаженний спокій не залежить ні від випадку, ні від конкретного місця. Він – у тишині серця людини, душа якої піднялась у гірне. Над такою людиною не владний ні сум, ні злість, ні заздрість, ні рабська неситість, бо "вышняя премудрость" має здатність загнзудати невситимі бажання плоті. Цю "вышнюю премудрость" у думках мудреця автор порівнює із сонцем, яке і під час бурі залишається сонцем, на відміну від тіла людини, яке можуть спіткати нещастя. Отже, душевним спокоєм лише "человѣкъ просвѣщенный наслаждается". Лише мудрець здатний зрозуміти, що зовнішні обставини не принесуть бажаного спокою, його можна знайти, відкинувши все плотське, "возвысився сердцем выше всей тлѣни, и своей" [2: 2: 175].

У контексті захоплення стоїцизмом не випадковим видається звернення Сковороди до твору знаменитого римського оратора, політичного діяча й мислителя Цицерона "Про старість". Тут доречно зауважити, що ідеї грецького стоїцизму мали великий вплив на Цицерона. Основні питання онтології та етики Цицерон розв'язував у дусі стоїцизму: говорив про матеріальну єдність природи, про розумний її зміст, проповідував доброчесність і вважав головною рисою мужа "вміти зневажати смерть та нехтувати болем".

У творі Цицерона "Про старість" український мислитель знаходить близькі своєму серцю думки, які висловлює римлянин "сердцем и грудью", "поражая вострѣем духа в самую душевную точку, и оставляя в ней язвительное чувство, будто пчела жало" [2: 2: 179]. Твір Цицерона близький і зрозумілий Сковороді усім своїм змістом, тому що це – роздуми людини-мудреця, багатого життєвим досвідом, над людською долею взагалі, над життєвими обставинами, у які людина може потрапити на довгій життєвій ниві.

Сковороду приваблює, як признається сам мислитель, мудрий підхід античного письменника до, здавалось би, найважчого періоду в житті людини – старості. Цицерон устами й роздумами Катона – одного з відомих державних мужів Стародавнього Риму – зумів змалювати таку привабливість цього зрілого віку, що він після прочитання твору вже нікому не видається прикритим і важким. З усіх злигоднів, які очікують людину в цьому періоді життя, знайдено розумний вихід і зроблено мудрий висновок.

Стоїчні ідеї розумного підходу до життя, єднання з природою, спокійного уміння бути щасливим у найважчих і найскладніших випробуваннях – все це дуже привабливе і близьке для Г. Сковороди, бо таку філософію він сам, як видно з біографії, широко сповідував.

Дуже близький по духу до Г. Сковороди й образ самого Катона, який уособлює стоїчний образ мудреця. Ідеал мудреця, створений у стоїчній філософії, наділив цей образ найкращими рисами: він привабливий, вільний, блаженний, розумний, наділений всіма можливими чеснотами, завжди чинить лиш належне, з нічого дивується, ніколи не обманюється, і нічим не грішить.

Цицеронів Катон повністю відповідає ідеалу стоїчного мудреця. У повній погодженості зі вченням стоїків і Сковорода про подвійну природу всього сутнього він твердить, що тіло людини є оболонкою, темницею для справжньої внутрішньої людини, засланої ніби на каторгу в тілне тіло. Цією внутрішньою оболонкою в людині є "находящийся внутри нас дух" [2: 2: 199]. Катон вважає, що "потаенный сердца нашего человек одного существа и природы есть с тем блаженнейшим духом, который всемирными машинами порядочно управляет" [2: 2: 199]. Звільнившись від бездіяльної плоті, "от гнилаго примьса освободившись, здъляется чист и сам в себе совершенно цъл" [2: 2: 200]. Отже, смерть, забираючи в людини лише тілну плоть та звільняючи її дух, робить нас безсмертними. У цьому виразно проявляється божественна природа духу. Після смерті тілесної людина продовжує жити в такому житті, яке, на думку мудреця Катону, "одна только и за жизнь почитаться должна" [2: 2: 199].

Старість – один з періодів життя людини, старість мудреця має навіть деякі переваги порівняно з дитинством чи молодим віком. Мудрець, який досягнув успіху в чесності і чеснотах, в зрілому віці пожинає солодкі плоди гідно прожитого життя. Це приносить йому внутрішнє задоволення і переконання в тому, що даремно він народився і трудився, а вдало представляючи в театрі життя свою особу, зіграв, наче майстерний актор. Кожен повинен спокійно очікувати старість і "долготою житія своего должен быть доволен" [2: 2: 197], бо "самая краткая жизнь довольна для честности" [2: 2: 197]. Старість та смерть відносяться до непереборних природних законів, тож мудрець, свято вірячи в мудрість природи і Бога, не сумує, не нарікає, не противиться, а добровільно підкоряється природним статутам, "как самому Богу".

У творі Цицерона "Про старість" є декілька думок, які могли вплинути на розвиток концепції "сродної" праці. Відомо, що Сковорода дуже негативно ставився до плотських насолод, а "сродну" працю розглядав як духовний акт. Таке ставлення до плотського проглядається і в творі Цицерона, який Сковорода переклав. Виступаючи проти звинувачень старості в тому, що в цьому віці людина позбавлена плотських утіх, він вважає цю обставину корисною для людини. Замість плотських насолод, які виснажують людину, більш високим і гідним людини Цицерон ставить задоволення душі від праці, в тому числі й від праці на землі, яку він майже поетизує.

Особливо близьке Сковороді те, що Цицерон закликав шукати щастя в глибині свого серця і пов'язував його з життям відповідно із законами природи. У творах українського мислителя це також є одним з основних моментів "сродної" праці: "Старик Катон чем мудр и щаслив? Не избылием, ни чином, – тем, что последует натуре, как видно в Цицероновой книжечке "О старости" [2: 2: 127].

Цицерон, як і пізніше Сковорода, обожнював природу – джерело насолоди і духовного багатства людини, її щастя. Він вважав, що божество створило природу і саму людину якнайдосконаліше і тому природа діє відповідно з божественними принципами. Все це стосується і природи людини. Він погоджується з Цицероном у тому, що "...потаенный сердца нашего человек одного существа и природы есть с тем блаженнейшим духом, который всемирными машинами порядочно управляет" [2: 2: 193]. Людина, яка живе відповідно до законів природи, живе відповідно до того, що визначило відповідно до неї божество, і таке життя є для неї благом. Якщо б люди усвідомили свою божественну природу, спільну для всіх людей, то вони жили б у відповідності з нею і це сприяло б відсутності усіх негативних явищ в суспільстві – війни, обману, насильства. На думку Цицерона, через їх однакове походження не існує відмінностей між людьми і всі люди мають однакові здібності. Проте, у його вченні є натяки на деяку диференціацію людей за їх природою. Це видно, коли Цицерон порівнює суспільство із будовою Всесвіту і проводить аналогію між Всесвітом і суспільством, в якому кожна людина, якщо б вона діяла відповідно зі своєю природою, виконуючи свою власну роль, "с удачею на театре представляя свою персону" [2: 1: 196], сприяло б гармонії суспільства. Мотив природовідповідного життя в творах Цицерона звучить на повний голос. Власне в цьому аспекті він розуміє і право, і справедливість. Відповідність з природою є, на його думку, "мірилом" справедливості та відрізняє "право" від "бесправия", а справедливість він визначає як призначення людини, бо прагненням до неї наділила людину природа.

Все це дуже нагадує теорію "сродної" праці, згідно з якою людина шляхом самопізнання виявляє свою божественну природу і діє відповідно з нею. Оскільки її природа є частиною єдиного божества, то дії такої людини спрямовані на всезагальне добро.

Висновок. Як бачимо, Цицерон устами мудреця Катона висловлює думки, які в питаннях етики ріднять його зі стоїками і близькі за змістом до поглядів Г. Сковороди. Український мислитель, як і стоїки, не закликав до бунту проти зловорожого світу, він радив знаходити вихід із несприятливих для людини ситуацій чи колізій в самоізоляції від світу, у заглибленні в своє серце, свої помисли. Він учив сприймати життєві бурі як належний дар – людина безсила проти долі, однак вона може спокійно витримати її випробовування. Г. Сковорода не тільки поглибив і розширив розуміння щастя людини у морально-етичних вченнях своїх попередників, а й вказав шляхи до його досягнення в земному житті, пересадивши на український ґрунт ідеї стоїчної філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джохадзе Д. В. Основные этапы развития античной философии / Д. В. Джохадзе. – М., 1971. – 295 с.
2. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода. – К. : Наук. Думка, 1973. – Т. 1. – 531 с. ; Т. 2. – 480 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dzhokhadze D. V. Osnovnye etapy razvitiia antichnoi filosofii [The Main Development Stages of the Ancient Philosophy] / D. V. Dzhokhadze. – M., 1971. – 295 s.
2. Skovoroda G. S. Povne zibrannia tvoriv : u 2 t. / G. S. Skovoroda. – K. : Nauk. Dumka, 1973. – T. 1. – 531 s. ; T. 2. – 480 s.

Матеріал надійшов до редакції 12.04. 2012 р.

Паласюк М. І. Ідеї стоїків в перекладах Григорія Сковороди.

Статья посвящена исследованию идей стоической философии в переводах Г. Сковороды.

Проанализировано осмысление украинским мыслителем этических теорий Цицерона, Плутарха и Сидрония Гозия. Показана связь понятия "истинного человека" в учении Сковороды со стоическим идеалом мудреца и его учения о "сродном" труде со стоическим понятием счастья человека. Выявлено, что Г. Сковорода не только углубил и расширил понятия счастья человека в морально-этических учениях своих предшественников, но и указал на пути его обретения в земной жизни, трансформируя его в украинские реалии идеи стоической философии.

Palasiuk M. I. Stoics Ideas in Grygoriy Skovoroda's Translations.

The article investigates the ideas of the stoic philosophy in Grygoriy Skovoroda's translations. The comprehension of Cicero, Plutarch and Sydronyi Goziy's ethic theories by the Ukrainian nationalist is analyzed. The relation of the "veritable man" conception in the Skovoroda's doctrine with the stoic ideal of the man of wisdom and the doctrine of "cognate" work with the stoic conception of the man's happiness are explained. It is marked out that Grygoriy Skovoroda not only deepened and expanded the notion of the human happiness in the moral-ethical predecessors' works, but also indicated the ways of its acquirement in the terrestrial life, transforming it into the Ukrainian realia of the stoic philosophy idea.